

тора є ціннісним орієнтиром у цьому: *Жива душа поетова свята, жива в святих своїх речах, і ми, читая, оживаєм ічуєм Бога в небесах.*

Надія Грицик

ЕПІТЕТ СВЯТИЙ У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА

Висловлюване упродовж тривалого часу твердження про атеїстичність світогляду Т. Шевченка сьогодні уже переконливо спростовано. Про глибинну, внутрішню релігійність Кобзаря свідчать передусім теми й мотиви, втілені в його поетичних, прозових творах, міркування у його «Щоденнику». Однак текстовим виміром цієї релігійності є насамперед лексика та фразеологія Шевченкових творів, наповнення його індивідуального словника конфесійною лексикою, теонімами, агіонімами, сакрально маркованими тропеїчними одиницями.

Епітет *святий* – один із найчастотніших у мові Кобзаря, про це свідчить відповідна стаття у «Словнику мови Шевченка» (К., 1964). Такі кількісні показники пов’язані і з практично необмеженою сполучуваністю епітета, який поєднується з найрізноманітнішими конкретними й абстрактними поняттями, знаковими для мовомислення українців: *Господь, апостол, ангел, пророк, мученик, воля, слава, правда, слово, діло, кара, любов, розум, кров, закон, помста, родина, мати* та ін.

Узагальнюючи відомості про вживання прикметника *святий* у поезії, прозі, листуванні Коб-

заря, «Словник...» визначає такі 4 основні його значення: «1. Означення до різноманітних понять, зв'язаних з релігією (131). 2. У християнському культи: той, що провів життя в служженні Богу й церкві (101). 3. Те, до чого ставляється з пошаною, любов'ю (80). 4. «Істинний, морально чистий, спрямований до високої мети (32)» (Т. 2. С. 234–236). Водночас, як слушно стверджують дослідники (В. С. Ващенко, В. С. Ільїн, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Л. Т. Масенко), у Шевченкових поетичних контекстах слово *святий* здебільшого поєднує кілька значеннєвих відтінків.

Природно, що найбільш кількісно численну групу дистрибутивів, означуваних епітетом *святий*, становлять поняття, пов'язані з релігією. І передусім це теоніми й агіоніми:

– **Бог:** *Молебствіє архімандрит/ Сам на горі править,/ Святого Бога просить, хвалить,/ Щоб дав їм мудрості дознати,/ Гетьмана доброго обрати* («У неділеньку у святую...»); ...*не Бога святого благати,/ а нищечком у ворожки Про його спитати* («Невольник»); щоб стало жаль *Моїх дівчаток,/ щоб навчились/ Святого Господа любити/ І брата миловать* («Марина»); *I соловейко на калині/ То затихав, то щебетав,/ Святого Бога вихваляв* («Сон»); *I талан, і безталання,/ Все, каже, од Бога, Вседержителя святого,/ А більш ні од кого* («Москалева криниця»); *сивоволосий/ Підняв руки калічені/ До святого Бога,/ Заридав, як та дитина.../ I простив небогу* («Сичі»);

– **Син Божий:** *Що Він зробив їм, той святий,/ Той Назорей, той син єдиний/ Богом ізбранної Марії,/ Що Він зробив їм? I за що/ Його, святого,*

*мордували,/ Во узи кували;/ I главу Його честнуюю/
Терном увінчали? («Неофіти»);*

– **Божа мати:** за сином/ *Свята мати* всюди
йшла./ Його слова, його діла – / Все чула й бачила
(«Марія»); Благословенна в женах,/ *Свята пра-
ведна мати/ Святого сина* на землі./ Не дай в не-
волі пропадати,/ *Летучі літа марне тратить*
(«Неофіти»);

– **ангел:** *Ти, присносуцій, всюди з нами/ Виташ-
еш ангелом святым* («Мені здається, я не знаю...»).

Такі слововживання у Шевченковій мові семан-
тично нерозкладні. Генетично закорінені у церков-
ній традиції і народній етиці, вони водночас стають
своєрідними сакрально маркованими формулами.

Згідно зі «Словником..» значна кількість сло-
вовживань (101), означуваних епітетом *святий*,
має значення «той, що провів життя в служін-
ні Богу й церкві». Цей номінативний ряд формують
і власні (*Йосип, Петро, Павло*), і загальні (*апостол, пророк, мученик, великомученик, чернець*) на-
зви. З-поміж перших звертаємо увагу на номінації
Йосипа Обручника – земного батька Ісуса Христа,
простого теслі. Крім словосполуки *Святий Йосип*,
яка відбиває власне релігійну традицію, Т. Шев-
ченко вживає також семантично прозорі вторинні
номінації *святий тесляр, святий бондар* – ними
багата мова поеми «Марія»: *В старій хатині/ В чу-
жій покинула його,/ Святого Йосипа* свого; *А свя-
тий Йосиф/ Взявсь отару* пасті..; *Коло хатини/ В повіточці* своїй малій/ *Той бондар праведний,*
святий,/ I гадки, праведний, не має,/ Барило
й бочку набиває; ніколи/ Ніхто не бачив і не чув/ Такого дива./ Аж здригнув святий тесляр.

Серед загальних назв осіб, які у творах Т. Шевченка найпослідовніше означуються епітетом *святий*, – іменники *апостол*, *пророк*, *мученик*, *великомученик*, *чернець*: *I слово/ Із уст апостола святого/ Драгим, слеєм потекло* («Неофіти»); *I слово правди понесли/ По всій невольничій землі/ Твої апостоли святій* («Неофіти»); *Пішов молиться добрий Гус./ «Во ім'я Господа Христа,/ За нас розп'ятої на древі,/ I всіх апостолів святих,/ Петра і Павла особливів,/ Ми розрішаємо гріхи* («Єретик»); *пішов за ними/ I за апостолом святым,/ За тим учителем своїм* («Неофіти»); *Припливутъ/ I прилетять зо всього світа/ Святе мученики. Діти святої волі* («Неофіти»); *У нас/ Святую біблію читає/ святий чернець і нау чає,/ Що цар якийсь-то свині пас...* («Кавказ»).

Іноді означення *святий* і *Божий* контекстно синонімізуються: *Де ж ти?/ Великомучениче святий?/ Пророче Божий?/ Ти меж нами...* («Мені здається, я не знаю...»).

Також синонімізацію спостерігаємо щодо означень, які об'єктивно пов'язані з викладом Свято-го письма, апелюванням і до Старого, і до Нового Заповіту: *I процвітеш, позеленієши,/ Мов Йорданової святиє/ Луги зелені, береги* («Ісая, Глава 35»); *Або роси єрмонській/ На святій горі/ Високий сіонській/ Спадають і творять/ Добро тварям земнородним* («Псалми Давидові. 132»).

Святий – це також означення до різноманітних абстрактних і конкретних понять, пов'язаних із релігією. У цій тематичній групі – назви реалій та предметів культу (*Біблія, псалтир, хрест, ікона /*

образ, корогва, омофор), назви релігійних дій, ритуалів (сповідь): *А в неділю/ Або в яке свято/ Бере святий псалтир в руки/ Та й іде читати/ У садочок* («Москаleva криниця»); Я схаменувся, осінівсь/ **Святым хрестом** («Якось-то йдучи уночі...»); *Ви ще темні,/ Святым хрестом не просвіщенні* («Кавказ»); *Прийшла додому, подивилася:/ Цвіти за образом святым,/ І на вікні стоять цвіти* («Марина»); *Превелебную громаду докупи скликали/ Зі святыми корогвами* («У неділеньку святую...»); *I світа божого не бачать, не знають,/ Під землею камень ламають,/ Без сповіді святої* умирають, / Пропадають («Сліпий»); *Тебе укриє дорогим,/ Золототканим, хитро шитим,/ Добром та волею підбитим/ Святым омофором* своїм («Ісаїя, Глава 35»).

Відомо, що у багатьох віршах Т. Шевченко розвиває мотив особливої – божественної – ролі слова. Із ним пов’язане поєднання іменника слово з епітетом святе та його контекстними синонімами Боже, істинне, Христове, велике, живе: *I їх унініє, і страх/ Розвіяла, мов ту половину,/ Своїм святым, огненним словом!/ Ти дух святий* свій пронесла в їх душі вбогії («Марія»). Крім того, як спостерегла С. Я. Єрмоленко, «вислови слово тихе, святе слово конденсують у своєму значенні ідею рідного слова, рідної мови, якою поет мережить свої думи»: *Тяжко мені. Боже милий,/ Носити самому/ Оци думи. I не ділити/ Hі з ким, – і нікому/ Не сказати святого слова.* («Заросли шляхи тернами»). При цьому слову святому (Божому, прадивому) Т. Шевченко протиставляє хитру мову, пор.: *От де, люде, наша слава,/ Слава України!/ Без зо-*

лота, без каменю,/ Без хитрої мови,/ А голосна та правдива,/ Як Господа слово («До Основ'яненка»).

Як свята, свята, пресвята означується поняття *правда*, що є для Кобзаря однією з найвищих моральних цінностей, пор.: *Нехай же вітер все розносить/ На неокраєнім крилі./ Нехай же серце плаче, просить/ Святої правди на землі* («Чигрине, Чигрине»); *Правди слово,/ Святої правди і любові/ Зоря всесвітня зйшла/ І мир, і радость принесла/ На землю людям* («Неофіти»); *Не вам, в мережаній ліvreї/ Донощики і фарисеї/ За правду пресвятую стать/ І за свободу* («Юродивий»); *Тойді, як, Господи, свята/ На землю правда прилетить/ Хоч на годиночку спочить* («Ісаїя, Глава 35»); *Неначе праведних дітей,/ Господь, любя отих людей,/ Постав на землю їм пророка;/ Свою любов благовістить!/ Святую правду возвістить!* («Пророк»).

Поняття *правда* у розумінні Т. Шевченка тісно пов'язане з поняттями *боротьба, воля*, тому вони часто становлять єдине лексико-семантичне ціле (наприклад, у структурі прикладки) й мають спільне означення: *За святую правду-волю/ Розбойник не стане* («Холодний яр»). Водночас поняття *воля* з епітетом *свята* поєднується також самостійно: *Де нема святої волі,/ Не буде там добра ніколи* («Царі»); *Борітесь – поборете,/ Вам Бог помогає!/ За вас правда, за вас слава./ І воля свята!* («Кавказ»); *I вас – / Слоборники святої волі – / Із тьми, із смрада, і з неволі/ Царям і людям напоказ/ На світ вас виведу* («Юродивий»); *I ми б не знали і досі правди на землі,/ Святої волі* («Марія»); *Воно не бачитиме волі,/ Святої воленьки* («І золотої, й дорогої..»).

Значення «істинний, морально чистий, спрямований до високої мети» спостерігаємо при поєднанні епітета *святий* зі словообразами *доля, слава, сила, добро, розум, закон*: *Сиди ж один собі в кутку! Не жди весни – святої долі!* / Вона не зайде вже ніколи («Минули літа молодії»); *Благослови мене, друже, Славою святою* («Чи не покинуть нам, небого...»); *Через Лету бездонну/ Та каламутну/ Перепливем, перенесем/ I славу святу – / Молодую, безвічну.* / («А поки те, та се, та оне...»); *Чигрине, Чигрине,/ Все на світі гине,/ I святая твоя слава,/ Як пилина, лине/ За вітрами холодними* («Чигрине, Чигрине»); *A доброзиждущим рукам./ Святу силу ниспошли* («Молитва»); *A ви претеся на чужину/ Шукати доброго добра,/ Добра святого* («І мертвим, і живим..»); *Не ховайте, не топчіте/ Святого закона* («Холодний яр»); *По якому правдивому/ Святому закону/ I землею, всім даною,/ I сердешним людом/ Торгуєте?* («Холодний яр»).

Також носіями значення «істинний, морально чистий» є епітетні словосполучки *святі люди, свята душа: Мій Боже мілий, як то мало/ Святих людей на світі стало* («Подражаніє...»); *Моя ти любо! усміхнись/ I вольную святую душу,/ I руку вольную, мій друже,/ Подай мені* («Ликері»); *Ви ж украли,/ В багно погане заховали/ Алмаз мій чистий, дорогий,/ Мою колись святую душу* («Чи то недоля та неволя...»). Цей ряд дистрибутив концептуально продовжують номінації *борець, лицар, невольник, Христовий воїн: Ви огласили юродивим святого лицаря* («Юродивий»); *Як сотнями в кайданах гнали/ В Сибір не-*

*вольників святих,/ Як мордовали, розтинали/ І ві-
шали («Юродивий»); І виростуть вони колись,/*
Не месники внучата тії,/ Христові воїни святыє
(«Неофіти»).

Інший стилістичний ракурс епітета *святий* у мові Т. Шевченка – його поєднання з назвами небесних світил – *сонце, зоря*. Пор.: *Із-за моря/ Уже встає свята зоря* («Неофіти»); *Світе мій!
Моя ти зоренько свята!// Моя ти сило молодая!//* *Світи на мене* («Марку Вовчку»); *O зоре ясная
моя!../ І світиши, і гориш над ним/ Огнем неви-
димим святым, животворящим* («Юродивий»); *Встає пожар і диму хмара/ Святе сонце покрива* («У Бога за дверима лежала сокира...»); *Святе сонечко зйшло./ І каже: «Сонце пресвяте/ на
землю радість принесло...»* («Плач Ярославни»); *Святе сонечко зйшло* («У Бога за дверима...»); *Отак, буває, в темну яму,/ Святе сонечко за-
гляне,/ І в темній ямі, як на те,/ Зелена травка
поросте* («Буває, іноді старий...»). Ймовірно, що в цьому разі відбувається своєрідна стилістична субституція, метонімізація: *зоря* та *сонце* перебирають на себе семантику сакральності *неба* – як сфери перебування Господа.

Показовою є трансформація релігійної семантики епітета *святий* і його переростання у високопоетичну оцінку реалій, які особливо близькі, рідні Т. Шевченкові, мають для нього особисто-сакральне значення. Передусім це номінації *Україна, Дніпро, Дніпрові хвилі, Дніпрові гори* тощо, тобто найбільш знакові маркери національного простору: *Аби хоч крихітку землі/ Із-за Дніпра
мого святого/ Святії вітри принесли* («Не гріє

сонце на чужині...»); *Якби взяty/ I всю мізерію з собою,/ Дідами крадене добро,/ Тоді зоставсь би сиротою/ З святими горами Дніпро* («І мертвим, і живим...»); *Молюсь тобі, Боже миць, / Господи великий,/ Що не дав мені загинуть,/ Небесний владико, .../ I привів лиш старого на сi святі гори/ одинокий вік дожити* («Сон»).

У багатьох контекстах епітет *святий* повторюється кількаразово, максимальнo увиразнюючи високий поетичний зміст висловлення: *Скорбящих радосте! пошли,/ Пошли менi святеє слово,/ Святої правди голос новий!/ I слово розумом святим/ I оживи, і просвіти* («Неофіти»); *I прилетять зо всього світа/ Святій мученики – діти/ Святої волі* («Неофіти»); *Гадаєш, думаєши-гадаєш,/ Як його вчити, навести/ На путь святій святого сина/ I як його од зол спасти* («Марія»); *Виростали/ I вкупнi вчились ростучи/ Свяtie діточки./ Пишались свяtie тiї матерi/ Своїми дітьми* («Марія»); *A то не діждеши його, того писанія святого, святої правди нi від кого* («Хіба самому написать...»); *Потанцював сивий./ A за ним i товариство./ I ввесь святій Київ./ Дотанцював аж до брами,/ Крикнув: «Пугу! пугу!/ Привітайте, святі ченці,/ Товариша з Лугу./ Свята брама одчинилась,/ Козака впустили* («Чернець»).

Отже, епітет *святий* – частотна значеннєво й текстово навантажена одиниця поетичного словника Тараса Шевченка, яка поєднується з найрізноманітнішими поняттями, знаковими для мовомислення українців (*Господь, апостол, ангел, пророк, мученик, воля, слава, правда, слово, діло, кара, любов, розум, кров, закон, помста, родина, мати та ін.*)